

Posudek na bakalářskou práci Jiřího Simonidese *Rozdíl v pojetí jednání u Hannah Arendtové a Jana Sokola z hlediska davu a masové společnosti*

Autor se ve své bakalářské práci zaměřuje na pohledy dvou autorů, Hannah Arendtové a Jana Sokola, na jedno ze základních témat současné filosofie a společenských věd: lidské jednání. Problematiku jednání zpracovanou těmito dvěma autory však nezkoumá v celé její nesmírné šíři, ale „pouze“ ve vztahu ke dvěma vzájemně spřízněným, a přesto odlišným sociálním útvarům, jež působí jako překážka jednání: davu a masové společnosti.

Všechny základní pojmy práce autor analyzuje s odvoláním nejen na ony dva již zmíněné autory, ale také na řadu dalších, kteří jsou pro důkladnější porozumění problematice nezbytní, nebo přinejmenším velmi užiteční: v případě jednání to jsou – poněkud neočekávaně, ale přesto jistě oprávněně – Mircea Eliade a zcela v souladu s jeho výjimečným vlivem na celou další filosofii Immanuel Kant. Jednání je také zajímavě osvětleno exkurzem do oblasti trestního práva, na níž autor ukazuje, jak je zodpovědnost za jednání a tedy i přičitatelnost trestných činů řešena pro různé případy skutkových podstat trestním právem. Problematiku davu a masové společnosti autor zkoumá na čtveřici autorů, kteří se o analýzu těchto jevů zasloužili neobyčejně významně: Le Bon, Ortega y Gasset, Fromm, Canetti. Po kapitolách věnovaných pojetím jednání a davu, resp. masové společnosti, u vyjmenovaných autorů následují kapitoly zkoumající pojetí jednání u Arendtové a Sokola a posléze i samotnou základní otázku práce, jak dav či masová společnost omezují možnost jednat chápanou buď v intencích H. Arendtové nebo J. Sokola.

Práce, jejíž rozsah činí dvojnásobek požadované standardní délky bakalářské eseje, je logicky strukturována. Bibliografické citace jsou provedeny podle požadavků kladených na akademické texty. Po jazykové i formální stránce má text velmi dobrou úroveň, styl autora je osobitý. Autor při přípravě práce pravidelně konzultoval s vedoucím a dodržoval domluvený časový plán.

Autor si zvolil poměrně náročné teoretické téma, při jehož zpracování obstál výborně, pokud se jeho výkon měří standardy kategorie, kam práce patří, tj. standardy pro hodnocení bakalářských esejí. Kromě toho, že prostudoval velký objem literatury, velmi vhodně navázal na vlastní skeletový překlad (Arendtová: *The Human Condition*) a prokázal ochotu dále kriticky promýšlet školní (během studia vyžadované) texty, projevil také značnou samostatnost a vynalézavost při výběru dílčích témat a budování celkové argumentační

výstavby textu. Jeho argumentace je kromě výjimek přesvědčivá a jasná. Výjimkami jsou některé pasáže, v nichž do textu rozvíjejícího hlavní téma dané podkapitoly vkládá vedlejší příklady a srovnání s jinými autory, což někdy může vést ke ztrátě plynulosti výkladu nebo soustředění čtenáře (např. pasáž o ekonomii blaženosti vložená do podkapitoly o ekonomickém jednání a do této pasáže vložené krátké poznámky o Nietzchem a Kantovi – s.16-17; nebo odbočka k rozdílu úmysl-skutečné jednání v pasáži o ekonomickém pojetí jednání – s. 20). Ač s některými jeho závěry nejsem ochoten souhlasit, je třeba ocenit, že autor se je snaží důkladně podložit vlastními důvody a nepředkládá je čtenáři způsobem „a teď vám řeknu, že si myslím, že ...“ .

Skutečnost, že mé celkové hodnocení je velmi pozitivní, mi současně umožňuje formulovat námitky, které nejsou namířeny vůči textu jako bakalářské práci, ale spíše jako pokusu o samostatný myslitelský výkon, a jako takové jen v omezené míře mají vliv na mé vlastní celkové hodnocení.

A. V práci se kříží dva ne úplně snadno slučitelné cíle: jednak cíl podat interpretaci základních koncepcí jednání nebo davu/masové společnosti u různých autorů, kdy je na místě dostatečná podrobnost výkladu, a jednak cíl argumentačně objasnit odpověď na otázku po rozdílu mezi pojetími jednání u Arendtové a Sokola formulovanou v názvu práce. Srovnání různých pojetí jednání (kapitola 2) je jistě legitimní a samo o sobě tvoří velmi výživný námět samostatné bakalářské práce, ale jen málo – snad kromě proškolení čtenáře a snad i autora v různých možnostech chápání jednání – přispívá k odpovědi na hlavní otázku celé práce. Práce bez kapitoly 2 by byla sevřenější a přehlednější.

B. Přehled pojetí jednání je neúplný. Vzhledem k tomu, že autor volí pojetí jednání emphaticky zdůrazňující jeho rozdíl oproti chování ve smyslu pouhého reagování na podněty, mohlo by být zajímavé blíže poznat jiná pojetí, která koncept jednání odlišného od chování vůbec nezajímají: zejména přístup, který jednání programově „dekonstruuje“ na reaktivní chování: psychologický behaviorismus F.B. Skinnera. Jinou velkou skupinu přístupů stojících v protikladu ke koncepcím, na něž se autor orientuje, lze najít v sociologii i v ostatních společenských vědách s pro ně klíčovým předpokladem (částečné) sociální determinace lidského jednání (ať už za ně může třídní příslušnost, vzorce kultury, nápodoba, funkční imperativy systémů nebo cokoli jiného – možností je mnoho). Jedno z velkých témat teoretické sociologie posledních 30 let je rozpor mezi strukturou a *agency* a snaha tento rozpor překonat. Ale začít by se dalo už u klasiků, např. rekonstruovat pohled na jednání, či

praxi, u Marxe, nebo mimořádně důležitou otázku „falešného vědomí“ u téhož autora a nověji v různých koncepcích ideologie, dále sociologickou negaci svobodného jednání u Durkheima, zpracování rozporu svoboda - sociální determinace u Webera, chápání jednání ve strukturním funkcionalismu T. Parsonse. Z autorů, kteří se (možná) čtou dnes, by jistě mohl vhodně posloužit pro inspirativní interpretace Bourdieu, ale též další sociologové snažící se o překlenutí protikladu struktura-agency jako třeba Giddens. Velmi dobře by se dalo pracovat i s Jürgenem Habermasem, autorem, který stojí na pomezí filosofie a sociologie, a snad i proto je pro něj téma vztahu autenticky svobodného a sociálně determinovaného jednání klíčové.

Zmíněná oblast sociologických diskusí o jednání je však jen nepatrným výsekem literatury na téma jednání, kterému se samozřejmě věnují také ekonomové (jen namátkou lze zmínit práci L. von Mises *The Human Action*), antropologové, psychologové, etologové a další specializace, které zde není nutné ani možné všechny vyjmenovávat. Debaty o jednání jsou samozřejmě běžné i ve filosofii, v posledních desetiletích vzniklo mnoho zajímavých prací k tomuto tématu v rámci analytické filosofie jednání v anglosaském prostředí. Překvapivější je, že autor ani nezmiňuje existencialistickou literaturu, která přitom k tématu, co je skutečné jednání a svoboda, toho měla co říci hodně (ať už ve filosofických pojednáních, nebo divadelních hrách, povídkách a románech - Sartre, Camus).

Autorovi jistě nelze vyčítat, že ve své práci o tomto všem nepíše, ale bylo by na místě vhodně zdůvodnit výběr přístupů a upozornit na jeho velkou omezenost. Jaký je princip výběru témat kapitoly 2?

Zpracování tématu davu a davové společnosti je naproti tomu mnohem úplnější a zároveň přehlednější (srovnávají se významní konkrétní autoři jdoucí chronologicky jeden po druhém). Závažnější vynechávky ale existují i zde, jako třeba Freud (*Psychologie masy a analýza Já*) nebo americká teorie masové společnosti 40. a 50. let XX. století (W. Kornhauser aj.)

C. Dílčí analýzy přinášejí zajímavé autorovy vhledy do problematiky jednání, davu a masové společnosti, ale nejsou zdaleka vyčerpávající. O pojetí jednání v ekonomii toho bylo napsáno velmi mnoho, patří sem i celé debaty o utilitarismu a tzv. metodologickém individualismu. Podobně třeba v oblasti práva existuje velmi rozsáhlá literatura o přičitatelnosti činů a právní zodpovědnosti. Vzhledem k prostoru vyhrazenému každé podkapitole autor nemůže udělat více než upozornit na některé hlavní rysy dotyčných koncepcí, popřípadě vybrat z nich některé a těm se věnovat důkladněji. Výsledné analýzy pak ovšem musí nutně být v některých ohledech povrchní a nebrat v potaz všechny v literatuře dosud nadhozené otázky a odpovědi.

Příbuznou námitkou je ta, že autor nebere v potaz existující sekundární literaturu k probíraným autorům. Ta je jistě u klasiků jako Kant dostatečně rozsáhlá na to, aby si mohla nárokovat veškerý autorův čas potřebný ke studiu jiných pojetí, o nichž se rozhodl psát, ale přesto je její vynechání třeba považovat za nedostatek přinejmenším v případě Arendtové, jejíž koncepce jednání je pro práci zcela zásadní. Vedle literatury exegetické chybí také literatura kritizující jednotlivé autory, která je opět tím početnější, čím významnější a vlivnější dotýčný autor je. To se týká nejen Kanta a Arendtové, ale třeba také všech čtyř autorů, o nichž pojednává kapitola věnovaná koncepcím davu a masové společnosti.

D. Otázka jednání u Arendtové, a zejména u Sokola, jasně souvisí s problémem svobody. To je samozřejmě téma, nad kterým byly prolity hektolitry inkoustu a které se autor nemohl ani pokusit zpracovat v úplnosti. Krátká úvaha o vztahu jednání a svobody by však v této práci nebyla od věci. Mimochodem, zamyšlení nad Kantovým rozlišením mezi říší svobody a říší nutnosti (a kauzalitou ze svobody a z nutnosti) by ukázalo, že i v klasické filosofické literatuře je přítomné napětí mezi skutečně svobodným a něčím jiným než svobodná vůle determinovaným jednáním (autorova poznámka na s. 15 toto jen nakousává) a že jde o problém, jehož řešení není snadné.

E. K autorově pojednání o ekonomickém myšlení mám následující dvě poznámky: 1. z textu není patrné, že „ekonomické myšlení“ bylo známé dávno předtím, než vznikla vůbec nějaká ekonomie (18. století). Mluví o něm Aristotelés jako o jednání sledujícím užitek, s Hobbesem moderní politická filosofie povyšuje vlastní zájem na základní princip lidského jednání vůbec. Opět již do antiky se datuje vznik utilitaristického směru morální filosofie, která činí užitek základním kritériem pro rozlišení dobrých skutků od méně dobrých. Velmi rozsáhlou a složitou problematiku utilitarismu, jejíž je ekonomismus jen jednou částí, autor vůbec nereflektuje. 2. autor se zdá zaujímat k ekonomické kalkulaci mírně opovržlivý, neschvalující postoj. Jistě že pronikání ekonomického způsobu uvažování do oblastí, kam dle našeho přesvědčení nepatří, jako třeba sféry lásky nebo vůbec intimních vztahů mezi lidmi, je velmi problematické a nežádoucí (k tomu třeba Luhmann, *Láska jako vášeň*). To ale nic nezmění na tom, že člověk žije významnou částí své osoby ve světě ekonomické nutnosti, musí dobývat v potu tváře chléb vezdejší, a k tomu ekonomická kalkulace náleží zcela legitimně. Autor dále píše o – pro něj zjevně nežádoucí – přítomnosti ekonomického způsobu myšlení v náboženství (s. 16 – „handlování s blažeností“). Tu se citelně projevuje absence zmínky o

rozsáhlé antropologické literatuře na téma vztahu ekonomické racionality a náboženství nebo třeba o Weberovi (z jiných pozic toto zpracovává též např. do češtiny přeložený Bataille).

Nejsem si také jist, že mohu souhlasit s vyzněním kapitoly o ekonomickém jednání. Bez dalších doplňujících předpokladů nelze tvrdit, že jednání modelované podle ekonomického vzoru je popřením svobodného jednání, což se zdá být autorův závěr, stejně jako není pravda, že ekonomické modely, třeba teorie mezního užítku, „nutí“ člověka jednat určitým způsobem a tím omezují jeho svobodu. Ekonomické teorie se snaží modelovat lidskou svobodu spíše než donucení, a činí tak jistě v bláhové neznalosti mnoha sociálních, psychologických a jiných činitelů, které tuto svobodu narušují, ale samy nepředstavují představu jednání omezující svobodu jednajících. Patří k pojmu svobodného jednání, že jednající je racionální, a k pojmu racionálního jednání zase patří, že aktér se snaží vybrat možnost, která je pro něj z hlediska, které se rozhodne zvolit, nejlepší. Otázka, která alternativa jednání je pro mě z racionálního hlediska nejvýhodnější, je však obvykle zejména v teorii velmi složitá (praxe si mnohdy vystačí s „dělá se to přece takhle“), a zahrnuje, jsem-li utilitaristou, téměř nemožný úkol domyslet si všechny možné přímé i nepřímé důsledky vlastního jednání. I přes tuto obtížnost platí, že utilitaristické nebo ekonomické přístupy se snaží modelovat, co lidé dělají, když jednají svobodně, a nejsou míněny jako nástroje omezování této svobody.

Jistě se dá v životě občas narazit na vulgární ekonomismus některých lidí, třeba, ale samozřejmě zdaleka ne vždy a ne pouze, školených ekonomů a účetních, kteří se naučili úspěšně ignorovat mnohé neekonomické a především vzdálenější důsledky vlastního jednání. Nelze také popírat, že v rámci procesu racionalizace, o kterém mluví Weber, se ekonomický způsob myšlení ve společnosti šíří do stále dalších vrstev a oblastí společenského života a mnohdy nabírá patologických forem. Ale znamená to současně šíření nesvobody?

A jaká míra ekonomické kalkulace je potřebná k tomu, abychom mohli začít pochybovat o svobodě určitého jednání? Je méně svobodný ten, kdo důkladně zvažuje užitek i vzdálenějších důsledků svého jednání (jeho jednání jistě bude přísněji „determinováno“ závěrem, ke kterému dospěje), nebo ten, jehož jednání je zaměřeno na okamžité uspokojení touhy po užitku na úkor pozdějšího užitku svého nebo druhých lidí? Autor se zdá naznačovat, že ekonomická kalkulace preferuje bezprostřední nebo krátkodobě dosažitelný užitek. Takový užitek má např. ten, kdo zavraždí jiného kvůli novým adidaskám, jak se občas už i u nás stává, a takový si dopřává (jen na rozdílné časové rovině) moderní člověk, který sebe a své potomky nadbytečnou spotřebou připravuje o zásoby neobnovitelných zdrojů, kupř. ropy. Ale to je příliš odvážné zjednodušení ekonomického a zejména utilitaristického způsobu uvažování. A navíc, je vrah kvůli novým botám nesvobodný (protože jeho kalkulace je

hloupá, jak zjistí hned, když je chycen), a tudíž trestněprávně neodpovědný za svůj čin? A nenese současné lidstvo zodpovědnost za stav světa v budoucnosti, čili nemyslíme si, že má svobodu jej ničit nebo neničit?

Shrnuto, domnívám se, že utilitaristická či ekonomická perspektiva je plně slučitelná s perspektivou svobodného jednání, třebaže může mít o lidské svobodě naivní, zjednodušenou představu.

Právě uvedené námitky mají povahu námětů pro autorovo další uvažování a četbu a nejsou míněny jako výtky proti kvalitě předložené práce *jakožto práce bakalářské*. Autor v jednotlivých podkapitolách věnovaných interpretacím různých koncepcí u vybraných autorů projevil mimořádnou přemýšlivost a obeznámenost se širokým okruhem literatury. Závěry jeho práce, třebaže nejsou překvapivé, jsou dostatečně pevně zasazeny do struktury argumentace textu a vyplývají z předchozích dílčích analýz.

Posuzovanou bakalářskou práci doporučuji k obhajobě a navrhuji ji hodnotit 46 kreditními body.

V Praze 27. května 2006

Marek Skovajsa, Ph.D.